Qarakól qoylarınıń jún ónimdarlığına tásir etiwshi faktorlar

Eshmuratova Suluxan Tulegenovna a.x.i.k., docent · **Joldasbaeva Juldızxan Amanbaevna** magistr

Qaraqalpaqstan awıl xojalığı hám agrotexnologiyalar institutı

sulukhaneshmuratova@gmail.com

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/1610159

Iqtibos uchun: Eshmuratova Suluxan Tulegenovna, Joldasbaeva Juldızxan Amanbaevna. Qarakól qoylarınıń jún ónimdarlığına tásir etiwshi faktorlar // Aralboyı aymağında suwdan paydalanıw nátiyjeliligi hám shorlanıwdıń awıl xojalığı eginleri zúráátligi hámde xalıqtıń turmıs iskerligine tásirin monitoring etiw hám qadağalaw ushın klimatqa shıdamlı innovaciyalıq texnologiyalardı islep shıǵıw: xalıqaralıq ilimiy-ámeliy konferenciya materialları. – Nókis, 2026. – B. 598–602. – DOI: 10.66073/ReFocus-Conf/1610159

Annotaciya. Maqalada qarakól qoylarınıń jún ónimdarlığı hám onıń sapasına tikkeley tásir etiwshi tiykarǵı faktorlar: genetikalıq (ishki) hám paratipik (sırtqı ortalıq) faktorlar haqqında maǵlıwmatlar keltirilgen.

Tayanısh sózler: Qarakól qoyları, jún ónimdarlığı, reńi hám reńbáreńligi, konstituciyalıq tipi, azıqlandırıw dárejesi, saqlaw sharayatı, qırqıw múddetleri.

Kirisiw

Qarakól qoyları – dúnyada eń áyyemgi hám hasıl qarakól teri beretuǵın qoy porodası bolıp esaplanadı. Onıń qáliplesiwi xalıq selekciyası tiykarında júz bergen.

Bul porodanıń tamırı dep quyrıqlı hám uzın maylı quyrıqlı jergilikli qoylar esaplanadı degen boljawlar bar, sebebi házir de bul qoylarda barra teriniń ayırım qásiyetleri ushırasadı, usı qoylardı turaqlı túrde tańlaw hám juplastırıw nátiyjesinde jetilistirilip barılǵan.

Buxara qoylarınıń buyra jún beriwi boyınsha maǵlıwmatlar XVII ásir baslarında payda bolǵan. Keyin ala jáhán bazarında barra terige bolǵan talaptıń keskin artıwı, ásirese ortasha gúl ólshemindegi jaqsı buyra terilerden jeńil kiyimler, palto, papax, telpek, jaǵalar tigiliwi, Evropada teri bazarınıń shólkemlestiriliwi qarakól terisiniń dańqın asırdı.

Qarakól atamasınıń atalıwı boyınsha kóp boljawlar bar, haqıyqatqa jaqınıraq avtorlardıń boljawı, yaǵnıy Buxara wálayatınıń Qarakól aymağında kóbeytiletuǵın qoylardan alınǵan qozı terisi túsinigi bolıp tabıladı.

Qarakólge bolǵan talap artıwı menen Buxara qoyınıń abıroyı arttı, barra teriler bolsa bazardı iyeley basladı. XIX ásirdiń 79-jılları arnawlı teri beriwshi poroda dep tán alınıp, olardı Rossiya qublası, Qırım hám Evropa, Ukraina, Namibiya mámleketlerine órshitiw ushın alıp ketedi.

Qarakól qoyları zoologiyalıq klassifikaciya boyınsha uzın maylı quyrıqlı toparǵa kirip, olardıń quyrığı sekiriw buwınına túsip, astı tolıq mayǵa tolmay eki búgilip latınsha «S» háribi formasında boladı. Geyde 'S' forması bolmastan bunday quyrıq sekiriw buwınınan tómenge túsedi. Qarakól qoylarınıń qulağı úlken, salbıraǵan; basınıń bet bólimi uzınsha, biraz dúńki; ayaqları jińishke, tuyaqları qattı. Kópshilik qoshqarları múyizli, sawlıqları toqal.



Barlıq erjetken qoylarda tuwılǵanda reńine qaramastan qara reńnen aq reńge shekem boladı. Bası, qulaǵı, ayaqları jıltır, qaplawshı qara júnler menen qaplanǵan. Bul dene bólimlerinde jún 1,5 jastan aǵara baslaydı. Qara qarakól qoylarda júnniń kúshli pigmentaciyalanıwı hám aǵarıwdıń kesh júz beriwi bahalı qásiyetlerdiń rawajlanıwı menen baylanıslı ekenligi anıqlanǵan. Sonıń ushın da qozılardıń 1-3 kúnliginde bonitirovka waqtında júnniń pigmentleniw dárejesine ayrıqsha itibar berilip, bul process qozılardı qosımsha bahalaw dáwirinde esapqa alınadı. Usı waqıtta qoshqarshalarda aq jún talshıǵı baqlansa, olar násil ushın qaldırılmaydı.

Qoshqarlardıń tiri salmaǵı – 60-70 kg, sawlıqlardıki – 40-45 kg, qozılardıń tuwılǵandaǵı salmaǵı – 3,5-4,5 kg boladı.

Daǵal jún beriwshi: qarakól qoylarınıń júni jılına 2 ret qırqıp alınadı, ortasha bir jılda qoshqarlardan fizikalıq salmaqta 3-4 kg, sawlıqlardan 2,5-3,5 kg jún qırqıp alınadı.

Izertlew metodologiyası hám usılı: Qarakól qoylarınıń jún ónimdarlıǵın hám onıń sapasın anıqlawda zootexniyada bir qansha dástúriy hám zamanagóy usıllardan paydalanıladı. Qarakól qoylarınan qırqıp alınǵan jalpı jún shıǵımı muǵdarın anıqlaw metodları: **fizikalıq (jalpı) salmaqtı ólshew.** Qoylar qırqılǵannan soń dárhal hár bir bastan túsken jún (onı «iyssiz jún» yamasa «shiyki jún» dep te ataydı) elektron tárezilerde tartıp ólshenedi. Taza jún shıǵımın anıqlawdıń **laboratoriya metodı:** júnnen úlgi alınıp, laboratoriyada arnawlı eritpelerde juwıladı hám keptiriledi. Juwılǵannan keyin qalǵan taza júnniń procentlik qatnası esaplap tabıladı.

Nátiyjeler

Qarakól qoyları báhár hám gúz máwsiminde jaylawlardan nátiyjeli paydalanıp tez semiriw qábiletine iye. Brak etilgen qarakól qoylarınıń hámmesi semirtilip góshke tapsırıladı. Ásirese bul baǵdarda jaramsız qarakól sawlıqların qashırıp bolıp semirtiw hám olardı soyıp sapalı gósh hám qarakólshe alıw tájiriybesi respublikamızda keń tarqalǵan.

Qarakól qozıları 1-2 kún sút ishkennen keyin teri ushın soyıw nátiyjesinde qozılardan sapalı asqazan suyıqlıǵı (shirdon) alınadı.

Qarakól qoylarınıń tábiyǵıy násilliligi joqarı bolıp, hár 100 sawlıq ortasha 95-110 qozı beriwi múmkin. Qarakól qoylarınıń násildarlıǵın arttırıwda gormonallıq usıllardı keńnen qollanıw, qozı alıwdı kóbeytkeni menen názik, tirishenligi hám teri sapası tómen qozılar alıwǵa sebep boladı.

Qarakól porodası hár qıylı barra tipleri, konstituciyalıq ózgeshelikleri, reńi hám reńbáreńligi menen parıqlanıp turadı.

Reńi boyınsha qara, kók, sur, gúl reń, qońır, aq hám basqa reńler quraydı.

Kók reń óz náwbetinde 3 túske: toyǵın kók, ortasha hám ashıq kókke, 9 reńbáreńlikke bólinedi. Qarakól qoylarınıń quramında sur qoylarınıń úsh poroda tipi bar – Buxara, Qaraqalpaq hám Surxandárya. Usı poroda tipleri óz náwbetinde 13 reńbáreńlikke bólinedi.

Qarakól porodası tiykarınan joqarı sapalı qarakól terilerin alıw ushın kóbeytilse de, olardan qırqıp alınatuǵın qımbat bahalı daǵal júnniń qarakólshilik xojalıǵında ekonomikalıq áhmiyeti úlken, sebebi olardıń usı taraw ónimlerin satıwdan alatuǵın dáramatlarınıń derlik 40 % i júndi satıwdan alınadı.

Qarakól qoylarınıń jún ónimdarlıǵına olardıń tiri salmaǵı, porodaları, jınısları, konstituciya tipleri, semizlik dárejeleri hám basqa kóplegen sebepler tásir etedi.

Qarakól qoylarınıń semizlik dárejesi olardıń jún ónimdarlıǵına kúshli tásir etedi, bul nárse ásirese báhárgi qırqıw máwsiminde ayqın kózge taslanadı. Sol sebepli de jún ónimi ushın gúres birinshi gezekte qoylardıń jaqsı semizlikte bolıwına erisiw arqalı alıp barılıwı kerek.

Qarakól qoylarınıń jún ónimdarlıǵına tásir etiwshi faktorlardı eki tiykarǵı toparǵa – genetikalıq (ishki) hám paratipik (sırtqı) faktorlarǵa ajıratıw múmkin. Qarakól qoyları qalıń jún baǵdarına tiyisli bolıp, olardıń júni jılına 2 márte (báhár hám gúz máwsimlerinde) qırqıp alınadı.

Tómende jún ónimdarlıǵı hám onıń sapasına tikkeley tásir etiwshi tiykarǵı faktorlar keltirilgen.

Genetikalıq hám biologiyalıq faktorlar

Jınısı: Qoshqarlardıń jún ónimdarlıǵı sawlıqlarǵa qaraǵanda sezilerli dárejede joqarı boladı. Mısalı, úlken jaslı qarakól qoshqarlarınan jılına ortasha 3-4 kg, sawlıqlardan bolsa 2,5-3,5 kg jún alınadı.

Jası: Qoylardıń jası úlkeygeni sayın (ásirese 2-4 jasqa shekem) tiri salmaǵı artıwı menen jún ónimdarlıǵı da kóbeyip baradı. Qartayǵan sayın (5-6 jastan keyin) jún qaplamı siyreklesedi hám ónimdarlıq tómenleydi.

Reńi hám reńbáreńligi (genetikalıq tipi): Qarakól qoylarınıń reńi (qara, kók, sur, qambar, aq h.b.) jún talshıqlarınıń dúzilisi hám uzınlıǵına tásir etedi. Izertlewlerge qaraǵanda, sur reńli qarakól qoylarınıń hár qıylı tiplerinde (mısalı, qambar yamasa polat reńli) jún shıǵımı hám talshıq uzınlıǵı hár qıylı boladı.

Konstituciyalıq tipi: Qoylardıń dene dúzilisi (intensiv, názik yamasa daǵal konstituciya tipi) jún talshıqlarınıń qalınlıǵına, tıǵızlıǵına hám de quramındaǵı túbit (jumsaq talshıq) hám qıltıq (daǵal talshıq) muǵdarına tásir kórsetedi.

Etologiyalıq tipi: Qoylardıń minez-qulqı hám nerv sisteması tipi (aktiv, tınısh yamasa tómen) olardıń jaylawdaǵı azıqlanıw qábiletine tásir etip, jún jetilisiwin belgileydi.



Paratipik (sırtqı ortalıq) faktorlar

Azıqlandırıw dárejesi: Bul jún jetistiriwdegi eń tiykarǵı sırtqı faktor esaplanadı. Belok, vitamin hám minerallarǵa (ásirese, jún quramındaǵı keratin zatın payda etiwshi kúkirtke) bay azıqlıqlar júnniń tez ósiwin, talshıqlardıń bekkem hám iyiliwsheń bolıwın támiyinleydi. Toyımsız azıqlandırıw júnniń jińishke bolıwına, sınıwına hám «ash jún» (nuqsanlı jún) payda bolıwına alıp keledi.

Tábiyiy-klimat hám geografiyalıq sharayat: Qarakól qoyları tiykarınan shól hám yarım shól aymaqlarında baǵıladı. Hawanıń hádden tıs qurǵaqlıǵı, jáziyrama ıssı yamasa qattı suwıq jún talshıqlarınıń tábiyiy ıgallıǵı hám may-ter (lanolin) muǵdarın azaytıp, júndi daǵal hám qurǵaq etip qoyadı.

Saqlaw hám kútim sharayatı: Qoylardıń tazalıǵı, jaylawlardıń jaǵdayı júnniń pataslanıw dárejesin (shópler, tikenler hám shań menen) belgileydi. Mexanikalıq aralaspalar kóp bolǵan júnniń sap awırlıǵı hám sapası tómen boladı.

Qırqıw múddetleri hám texnologiyası: Júndi óz waqtında qırqpaw talshıqlardıń tógiliwine yaki kiyizlenip qalıwına sebep boladı. Báhárgi hám gúzgi qırqıwlardıń sapalı shólkemlestiriliwi jún ónimdarlıǵın joqarı dárejede saqlawǵa xızmet etedi.

Juwmaq

Qarakól qoylarınıń jún ónimi xalıq xojalıǵında áhmiyetke iye bolǵan qoyshılıq ónimi esaplanadı, sebebi Ózbekstanda jámi islep shıǵarılatuǵın daǵal júnniń 70-80 procentke jaqını qarakól júnininiń úlesine tuwra keledi. Házirgi waqıtta qarakólshilik xojalıqlarında alınatuǵın dáramatlar júndi satıwdan alınbay atır. Bizge belgili, qarakól porodası menen alıp barılǵan ilimiy-izertlew jumısları burınnan belgili bolǵan sharwalar ámeliyatında usı porodanıń ózine tán ishki dúzilisine iye ekenligin kórsetti. Atap aytqanda, qarakól qoyları jún konstituciyasınıń túrlerine, barra tiplerine, klasslarǵa, jún qaplamınıń reńlerine hám basqa da belgi hám qásiyetlerine qaray hár qıylı toparlarǵa ajıratıladı. Qarakól qoylarınıń ónim beriwine qarap olardıń konstituciya tipine qarap ónimdarlıq dárejesiniń hár qıylı bolıwı baqlanǵan.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi

1. Рузибаев Н., Шаюсупов Б. Производство мясо-шерстных овец. «Дело жизни и удовольствия». Ташкент, №1. 2019. с. 25-27.
2. Рузибаев Н. Некоторые хозяйственно полезные признаки мясо-шерстных овец Узбекистана. J. «Сельскохозяйственный журнал». Ставрополь, № 3 (12), 2019. с. 71-77.
3. Юсупов С.Ю. Пустынно-пастбищное животноводство. Самарканд, 2001 г., С.48.
4. Gaziev A., Fozilov U.T. Qorako‘l qo‘ylarining irsiyatini mustahkamlash omillari. Zooveterinariya jurnali, №11, 2013 y., 33-36 b.